

Історичні, філософські, правові та організаційні проблеми фізичної культури

УДК 796.01

*Ігор Бакіко,
Віталій Дмитрук,
Володимир Ковальчук*

Історичний розвиток шкільних програм із фізичної культури в Україні в кінці XIX – на початку XX століття

Луцький державний технічний університет (м. Луцьк)

Постановка проблеми. Аналіз психолого-педагогічної та спеціальної літератури дає підстави стверджувати, що фізичне виховання є педагогічним процесом, специфічний зміст якого полягає у формуванні рухових умінь і навичок, розвитку фізичних якостей та оволодінні спеціальними знаннями у сфері рухової діяльності людини [10]. Фізичне виховання як окремий вид соціальної практики виникло в глибокій древності й розвивалося відповідно до географічних, соціальних і політичних умов. Значного розвитку фізичне виховання на території України набуло в період слов'янства, Київської Русі, запорізьких козаків [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні аспекти фізичної культури були предметом численних досліджень [5; 9]. Зокрема, досліджено педагогічні засади народної фізичної культури, особливості військово-фізичної підготовки молоді, діяльність спортивно-гімнастичних організацій, методичні умови впровадження українських народних ігор в сучасних умовах школи [3; 7]. Історичний розвиток навчальних програм XIX–XX ст. вивчався російськими науковцями [2], а вивченню розвитку шкільних програм в Україні приділялося мало уваги.

Саме тому, ми поставили собі за мету дослідити та вивчити історичний розвиток шкільних програм із фізичної культури на Україні в кінці XIX – на початку XX століття.

Завдання дослідження: визначити історичні тенденції розвитку шкільних програм із фізичної культури на Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У кінці XIX століття існувало багато різноманітних шкіл, де поряд із навчанням читання, рахування, основ релігії викладався курс фізичного виховання. На жаль, ніяких програм із фізичної культури до нас не дійшло. Можливо, їх не було взагалі, а викладання проходило відповідно до знань і досвіду викладачів. На той час основну увагу приділено виданню статутів, альманахів, звітів, а також друкувалася література організаційного, допоміжного характеру, яка і була своєрідною програмою.

Початок видавництва літератури з питань тіловиховання заклав у Галичині В. Лаврівський – один із перших засновників українського “Сокола” у Львові. Його невтомною працею і власним коштом з’являються у Львові й по всій Галичині перші наклади сокільських статутів і календарів. Заслугує на увагу сокільський календар на 1895 р., де, крім детальної хроніки першого року діяльності товариства, подано орієнтовний порядок проведення гімнастичних вправ та вперше запропоновано єдині правила подачі муштрових команд – “Прикази до вправ рядових”. Цінними виданнями В. Лаврівського є його підручники “до англійських змагових гор” – “Колана” і “Lawn tennis”. Коштом В. Лаврівського вийшли вперше перекладені українською мовою правила ігор із футболу і тенісу. Зазначимо, що ці видання були видрукувані ще до того, як молодь захопилася цими видами спорту. Варто підкреслити, що подібна тенденція зберігалася в Галичині й у подальші роки – спеціальна методична література випереджала практику. До 1920 р. у Львові виходить ще дві книжечки правил спортивних ігор: “Правила до гаківки” І. Боберського і “Правила до ситківки” П. Франка [8].

Одним із перших українських засновників спортивної літератури є професор І. Боберський [1]. Видання методичного характеру користувалися популярністю і це спричинилося до повторного випуску окремих книг. Деякі книги ставали за своєрідні програми для підготовки гімнастичних виступів на сокільських святах і здвигах. Багато вправ поєднувалися з народними піснями й підбиралися окремо для чоловіків, дітей та жінок.

Помітною подією в спортивно-гімнастичному русі на західно-українських землях було видання перших пластових підручників. При підтримці І. Боберського д-р О. Тисовський надрукував у 1913 р. свою першу книгу "Пласт", яка пізніше витримала ще не одне видання під назвою "Життя в Пласті". П. Франко, який теж активно в молоді роки працював як організатор пластового руху в Галичині, власним коштом друкує в перекладі з англійської мови підручник "Пластові гри і забави" (1913). Ця книга містила описи понад 80 ігор та дитячих пластових розваг на свіжому повітрі, там поміщено описи й окремих спортивних ігор. Після ліквідації польською владою товариства "Пласт" у Галичині практично припинилося і видання пластової літератури. Однак, ті підручники, що вже були надруковані, мали неабияке значення для поширення спорту серед молоді та сприяли патріотичному вихованню [4].

Наприкінці 20-х – на початку 30-х років у Львові виходять друком перші підручники з окремих видів спорту: І. Мриц "Наука їзди на лещатах" (1929), М. Присташ "Наука гри в шахи" (1929), С. Гайдучок "Відбиванка" (1930), Е. Жарський "Легка атлетика" (1935), А. Фовицький "Плавання" (1939) та ін. Поява перших підручників саме з цих видів спорту відображала, певним чином, рівень їх популярності.

Високим фаховим рівнем відзначалися й два підручники Е. Жарського. Його посібники з легкої атлетики та боксу містять детальний опис технічних способів і видів вправ. Описи техніки, зокрема легкоатлетичних дисциплін – метання спису, штовхання кулі, спринтерського, бар'єрного та естафетного бігу – подано згідно з передовими на той час уявленнями про неї. У підручнику з легкої атлетики є також розділ, присвячений організації змагань із цього виду спорту. Книга з боксу, окрім опису технічних способів ведення бою, подає орієнтовні вправи для освоєння ними, пов'язуючи методику їх виконання з правилами боксу. Уперше в навчальній літературі з видів спорту розглянуто тактику боксерського поєдинку.

Загалом попри незначний наклад описаних вище підручників, їх невеликі обсяги й уявну, як на сьогодні, поверхневість висвітлення ряду методичних засад, ці посібники мали позитивний вплив на розвиток науково-методичної думки в галузі спорту, сприяли росту технічної майстерності початківців та досвідчених спортсменів. Усі ці книги супроводжувалися великою кількістю рисунків, фотографій та інших додатків.

Територія центральної і східної України перебувала під владою Росії. Тому фізичне виховання ґрунтувалося загалом на російській науково-методичній думці.

Основоположником системи підготовки кадрів із фізичної культури став П. Ф. Лесгафт. У 1874 р. його було запрошено на роботу в Головне управління військових навчальних закладів. У тому ж році він написав першу наукову роботу в галузі фізичної культури "Основи природної гімнастики". Згодом опубліковано його працю "Відношення анатомії до фізичного виховання".

У 1876 р. Міністерством народної освіти видано наказ про обов'язкове введення гімнастики в чоловічі навчальні заклади. Але з виникненням епідемій (1884, 1885, 1887), а також із-за перенавантаження навчальних планів цей наказ було відмінено [2].

У квітні 1889 р. Міністерством народної освіти затверджено інструкцію для викладання гімнастики в чоловічих навчальних закладах, де, крім загальних положень, які стосувались завдань фізичного виховання молоді, містилася програма фізичних вправ. Програма складалася з настанов щодо стройової підготовки, настанов із вільних рухів, а також переліку вправ із рухомими снарядами.

Уведення у шкільну програму занять фізичними вправами як обов'язкового предмета мало б відіграти позитивну роль у фізичному вихованні та розвитку дітей. Але цієї мети не було досягнуто. Приміщень у багатьох навчальних закладах не вистачало, тому гімнастика проводилась у пильних коридорах. Через відсутність підготовленого складу гімнастику викладали офіцери та напівграмотні унтер-офіцери. У системі гімнастики, яка встановлена в 1889 р., є багато корисного, а й багато непотрібного. Саме те, що є в ній корисного, у школах не практикується, а те, що практикується, не потрібне. Тому комісія з питань фізичного виховання видала постанову "Про негайне припинення викладання гімнастики в тому вигляді, в якому вона проводиться".

В інститутах-пансіонатах, де виховувалися дівчата, викладались бальні танці. Велику увагу приділено формуванню постави, але не за допомогою фізичних вправ, а за допомогою носінням корсета [2].

Після політичних подій 1917 р. фізичне виховання почало свій розвиток фактично з початку. У 1918 р. прийнято декрет про затвердження спеціального відомства (Всеобуч), у складі якого було організовано відділ фізичного виховання і спорту, який завідував підготовкою в частинах армії, на пунктах допризовної підготовки, а також серед населення. У 1919 р. цим відділом розроблено зміст занять фізичною культурою з дітьми й підлітками. Ці матеріали стали основою для складання своїх програм.

Програми розроблялися вчителями, інспекторами чи інструкторами фізичної культури й затверджувалися науково-методичними радами. За своїм змістом вони помітно відрізнялися. Одні з них були складовою частиною загальноосвітніх програм і мали короткий перерахунок фізичних вправ, які потрібно застосовувати на заняттях. Було складено і спеціальні програми з фізичного виховання. Програма починалася вступом з детальними методичними вказівками й перерахунком необхідного для занять інвентарю (м'ячі, палиці, скакалки, булави тощо). Друга частина складалась зі змісту занять фізичними вправами для різних вікових груп (7–9, 9–11, 11–14, 14–18 років). Кожна вікова група починалася з опису анатомо-фізіологічних і психологічних особливостей дітей. Третя частина програми містила перелік фізичних вправ, об'єднаних у чотири додатки: вільні вправи; вправи з палицями; вправи з булавами; вправи з живою опорою в парах.

Зміст програми, як правило, складали гімнастика і спортивні вправи. Останні слугували засобом дії на фізичну і психічну природу дітей. Розділ “Гімнастика” містив порядкові вправи, ходьбу, біг, стрибки (у довжину, висоту, у глибину, з поворотами), лазіння, боротьбу (прийоми нападу і захисту), піднімання, перенесення, штовхання і перекидання вантажу, вільні рухи, вправи з приладами (палиці, булави, м'ячі). До спортивних вправ належали: плавання, ходьба на лижах, біг на ковзанах, веслування, ігри (волейбол, баскетбол).

У 1927 р. прийнято нову програму з фізичного виховання. Ця програма містила багато нового матеріалу і була науково оформлена. Але вона була єдиною для всіх регіонів країни. На наш погляд, саме на основі цієї програми і перестали враховуватись у фізичному вихованні регіональні, кліматичні та національні особливості. Недоліками програми 1927 р. є те, що для врахування фізичних досягнень у ній рекомендовано використання комплексів вправ, але не вказано конкретних нормативних вимог. Виховання санітарно-гігієнічних навичок програма пов'язувала з комплексами вивчення явищ навколишнього середовища (виробництво, ринок, пекарня). Це скорочувало час на виконання фізичних вправ. У школах, де подібне явище впроваджено в навчальну роботу, фізична культура як навчальна дисципліна фактично перестала існувати.

Через певний час стали проводитися заходи, спрямовані на вилучення із програми оздоровчих процедур і профілактичних фізичних вправ. Уроки фізичної культури проголошено основною формою фізичного виховання у школі.

На цій основі в 1932 р. в країні встановлено нові стабільні програми, основою яких стали уроки фізичної культури з їх освітньою спрямованістю. На наш погляд, це була ще одна помилка, тому що мета фізичного виховання полягала не в покращенні здоров'я, а в засвоєнні певних фізичних вправ.

У 1937 р. було прийнято нову програму з фізичної культури. Уперше в шкільну програму було введено вправи на кільцях, паралельних брусах і перекладині, опорні стрибки через гімнастичного коня, елементи акробатики. Навчальний матеріал програми класифіковано вже не за основними рухами, як раніше в чинних програмах, а за видами спорту.

Враховуючи різні умови проведення уроків фізичної культури, програмовий матеріал розділено на основний і додатковий. Основний матеріал розраховано на просте обладнання, він доступний для більшості учнів, тому подавався тільки за деякими розділами і використовувався педагогом за умови повного засвоєння учнями обов'язкового матеріалу відповідних розділів. Для оцінки засвоєння пройденого матеріалу наводилися контрольні вправи і нормативні показники. Поряд із спортивною навчальною програмою шкіл 1937 р. передбачала і загальну фізичну підготовку.

Висновки. Шкільні програми з фізичної культури змінювались залежно від суспільно-політичних змін в Україні. Саме ці обставини стали причиною зміни шкільних програм від військового до спортивного спрямування.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні розвитку шкільних програм з часів незалежності України.

Література

1. Боберський І. Забави і ігри рухові.– Л., 1904.– 31 с.
2. Бондаревский Е. Я., Кадетова А. В. О школьных программах по физической культуре // Физ. культура в школе.– 1987.– № 3–4.– С. 31–35.

3. Вацеба О. М. Спортивно-гімнастичний рух в Західній Україні (кінець XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Київ. ін-т фізкультури.– К., 1994.– 23 с.
4. Вацеба О. М. Нариси з історії західноукраїнського спортивного руху.– Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997.– 232 с.
5. Левків В. І. Використання засобів української народної фізичної культури у фізичному вихованні дітей молодшого шкільного віку: Автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.02 / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки.– Луцьк, 1998.– 17 с.
6. Приступа Є. Н. Народна фізична культура українців.– Л.: УСА, 1995.– 154 с.
7. Приступа Є. Н. Становлення і розвиток педагогічних основ української народної фізичної культури: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України.– К., 1996.– 48 с.
8. Франко П. Правила до сітківки.– Л.: Накл. "Вісти з Запорожжя", 1911.– 36 с.
9. Цьось А. В. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців.– Луцьк: Надстир'я, 2000.– 376 с.
10. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів.– Ч. 1.– Т.: Навч. кн. – Богдан, 2001.– 271 с.

Анотації

Стаття присвячена вивченню історичного розвитку шкільних програм із фізичної культури на Україні в кінці XIX – на початку XX століття. Встановлено, що навчальні програми змінювалися залежно від суспільно-політичної ситуації в країні.

Ключові слова: *фізична культура, програми, фізичні вправи, фізичне виховання.*

Статья посвящена изучению исторического развития школьных программ по физической культуре на Украине в конце XIX – начале XX века. Установлено, что учебные программы изменялись в зависимости от общественно-политической ситуации в стране.

Ключевые слова: *физическая культура, программы, физические упражнения, физическое воспитание.*

The article is devoted to the study of historical development of the school programs on a physical culture on Ukraine at the end of XIX beginning of XX age. It is set, that school programs changed depending on social and political a situation in a country.

Key words: *physical culture, programs, physical exercises, physical education.*